

НЕМЕЦЬКИЙ КОН'ЮНКТИВ І МОДАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ „ІРРЕАЛЬНОСТІ“ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ)

У статті досліджено функцію німецького кон'юнктива в організації структури і семантики речення-моделі. Доведено, що форма претеритального кон'юнктива слугує засобом, яке надає реченню індивідуальну форму та визначає його модальну специфіку.

Ключові слова: кон'юнктив, структурно-семантична модель, модальність, ірреальність.

Об'єктом дослідження в статті є низка структурно-семантичних типів речень-моделей з присудком у формі претеритального кон'юнктива (*präteritaler Konjunktiv*), **предметом** – форма кон'юнктива як засіб формальної та семантичної організації речення. **Новизна** роботи полягає у виборі тактики і завдання дослідження: визначення особливості структури та семантики речення будується на врахуванні парадигматики та синтагматики форми кон'юнктива; кон'юнктив розглядається як один із засобів побудови речення, а також як провідний засіб вираження основного і варіантного модальних значень.

Значення „ірреальність“ (нім.: „*Irrealität*“) відображає відношення змісту речення до об'єктивної дійсності і вказує, що дія, яка виражена в реченні, з точки зору мовця, в позначений відрізок часу не знайшла або не може знайти реалізацію.

У німецькій мові основним засобом вираження ірреальної дії слугують граматичні форми претеритального кон'юнктива (*Präterit*, *Plusquamperfekt*, *Konditional I / II*). Це значення кон'юнктив виражає у певному структурно-

семантичному типі речення: „самостійно“ („*autonom*“) – *Ich hätte mit dir getanzt* (1); у сполученні з лексичними одиницями – *Ohne deine Hilfe hätte ich es nicht getan* (2); у межах мовного та / або ситуативного контексту – *Ich möchte mit dir tanzen. Du bist aber zu weit von mir entfernt* (3). Інтерпретація речень (моделей) базується на врахуванні мовних складових речення та його динаміки: встановлюються постійні та змінні складові речення, простежується ієрархія семантичних (модальних) відношень. Визначення таких відношень в рамках конкретної моделі, а також між реченнями-моделями надає можливість встановити інвентар моделі, модальні ряди та операційні правила побудови відповідних рядів.

Модель речення розуміється нами як ціле, що складається з постійних елементів – граматичних, лексичних, контекстуальних, які самостійно або у взаємозв'язку виражають властивий тільки цьому структурно-семантичному типу речення зміст. Модель включає тільки істотні формальні одиниці мови. Процес моделювання та інтерпретація речень-моделей спрямовані на пояснення формальної побудови речення та його семантики (змісту).

1. „Автономна“ функція кон'юнктива

Модель 1: *Hier hätte ich studieren mögen.*

Речення характеризується наявністю форми плюсквамперфекта кон'юнктива дієслова *mögen*. Лексичне значення дієслова зумовлює сему „бажання“, а часова форма присудка – „минуле“. Оскільки бажання мовця співвідноситься з дією в минулому, то воно класифікується як „нереалізоване бажання“ („*nicht realisierter Wunsch*“). Проба на заміну кон'юнктива індикативом ілюструє роль кон'юнктива у вираженні модального значення речення та його змісту в цілому: → *Hier hatte ich studieren mögen.* Відбувається зміна значення основоположної модальності („ірреальність“ → „реальність“): речення констатує „бажання“ в минулому, яке подається автором (мовцем) як реальне.

Модель 2: *Wenn er doch gekommen wäre! / Wäre er doch gekommen!*

Модель 3: А) *Wenn er doch käme! / Käme er doch!*

Б) *Wenn er doch kommen würde! / Würde er doch kommen!*

Структурна особливість моделі 2 і моделі 3 визначається формою кон'юнктива, сполучником *wenn*, порядком слів (коли речення без *wenn*), інтонацією.

Моделі 2 і 3 розрізняються часовими формами. В аспекті семантики це зумовлює конкретизацію значення „бажання“. „Минуле“, що виражається плюсквамперфектом кон'юнктива, вказує на те, що бажання мовця співвідноситься з моментом, що передує оформленню висловлення. Дія, в реалізації якого мовець зацікавлений, перебуває в минулому (щодо моменту мовлення). Внаслідок цього бажання визначається як „нереалізоване бажання“ („*nicht realisierter Wunsch*“). Претерит кон'юнктива (модель 3) значенням „теперішнє“ / „майбутнє“ показує, що на момент мовленнєвого кроку бажана дія не відбудеться, а тому „бажання“ визначається як „бажання, яке не може бути реалізовано в момент мовлення“ („*nicht realisierbarer Wunsch*“ [2, с. 205; 1, с. 373; 3, с. 131-132].

Проба на заміну кон'юнктива індикативом: → *Wenn er (doch) gekommen war ...*; → *Wenn er (doch) kommt ...* ілюструє зміну змісту речень: індикатив нейтралізував семи „ірреальність“ і „бажання“, і провідними стають семи „умова“ та „реальність“.

Зміст моделей 2 і 3 визначається нами як варіант „ірреального бажання“. У цьому смислі вони знаходяться на одній ієрархічній позиції з моделлю 1.

Модель 4: *Ich hätte damals die Prüfung besser abgelegt.*

Форма плюсквамперфекта кон'юнктива співвідносить дію (можливість здійснення дії) з минулим часом, що виключає його реалізацію: *Ich konnte die Prüfung besser ablegen (aber ich tat es nicht und werde es nicht mehr tun).*

Поєднання сем „ірреальність“, „можливість“, „минуле“ зумовлює такий зміст моделі: „нереалізована можливість“ („*nicht realisierte Möglichkeit*“). Заміна кон’юнктива індикативом (→ *Ich hatte damals die Prüfung besser abgelegt*) повністю змінює семантику речення: у трансформації виражається конкретна подія (дія) в минулому.

Значення „нереалізованої можливості“ може бути представлено також реченням-моделлю, у складі якого фігурує модальне дієслово *können* у формі плюсквамперфекта кон’юнктива:

Модель 5: *Ich hätte damals die Prüfung ablegen können.*

Сема „можливість“ зумовлена семантикою дієслова *können*, а семи „ірреальність“ і „минуле“ – формами плюсквамперфекта кон’юнктива у сполученні з мовним контекстом (*damals*). В індикативному варіанті (→ *Ich hatte damals die Prüfung besser ablegen können*) спостерігається нейтралізація семи „ірреальність“. У Моделі 5 „ірреальність“, однак, зв’язується не з дією як такою, а з можливістю здійснення дії. У кон’юнктивному та індикативному варіантах дія залишилась у межах можливого. Значення „ірреальна можливість“ і „реальна можливість“ відрізняються стилістично: „Ірреальність“ і „можливість“ додають речення експресію, що, безумовно, позначається на прагматиці висловлення. Зміст (семантику) моделей 4 і 5 можна представити як варіант вияву „ірреальної можливості“.

2. Взаємодія кон’юнктива з лексичними одиницями

Наступні моделі ілюструють взаємодію форми кон’юнктива з певними словами в складі речення-моделі. Основна функція кон’юнктива при цьому зберігає свою спрямованість.

Модель 6: *Er hätte gern ihr alles erzählt.*

За плюсквамперфектом кон’юнктива залишається вираження сем „ірреальність“ і „минуле“. Своєрідність моделі полягає у взаємодії кон’юнктивної форми і прислівника *gern* (*am liebsten*). Акт взаємодії не

тільки веде до вираження „бажання“, але одночасно конкретизує його: через різні причини бажання вчинити дію стримується (приховується) самим мовцем (*Ich hätte gern ihr alles erzählt = Ich wollte ihr alles erzählen, tat es aber nicht*). Така характеристика бажання мовця є суттєвою: вона індивідуалізує модель по лінії структури і семантики в ряду значень „ірреального бажання“. В цілому модель б висловлює „нереалізоване стримане (приховане) бажання“ („*nicht realisierter suppressiver Wunsch*“).

Значущість взаємодії плюсквамперфекта кон'юнктива з прислівником *gern* підтверджується пробою на „викреслення“ прислівника (1) та заміною кон'юнктива індикативом (2): → *Er hätte ihr alles erzählt* (1); → *Er hatte gern ihr alles erzählt*. (2). В обох випадках в наявності зміна семантики речень. „Викреслення“ прислівника *gern* зумовило вираження „нереалізованої можливості“ („бажання“ → „можливість“), а індикатив представляє цілком конкретну дію в минулому. "Нереалізоване стримане (приховане) бажання" займає місце в ряду значень, виражених моделями 1, 2 і 3.

Модель 7: *Mit deiner Hilfe hätte ich die Arbeit früher beendet*.

Модель 7 виражає дію, яка була б можливою за певної умови. Особливістю моделі є взаємодія плюсквамперфекта кон'юнктива зі словосполученнями типу: *mit deiner Hilfe, beim guten Wetter, an deiner Stelle*. Оскільки можливість реалізації дії співвідноситься з умовою, а саме умова на момент вчинення дії не була наявною, то зміст речення визначається нами як „ірреальна обумовлена можливість“ („*irreale bedingte Möglichkeit*“). При „викресленні“ лексичного компонента *mit deiner Hilfe* (→ *Ich hätte die Arbeit früher beendet*) відбувається нейтралізація семи „умова“ (хоча зберігаються семи „ірреальність“ і „можливість“). Однак саме „умова“ визначає специфіку речення-моделі: сема „умова“ конкретизує „можливість“ і тим самим індивідуалізує семантику речення. Варіант заміни кон'юнктива індикативом (→ *Mit deiner Hilfe hatte ich die Arbeit früher beendet*) зумовлює нейтралізацію

всіх провідних сем первісного речення („ірреальності“, „можливості“, „умови“). „Ірреальна обумовлена можливість“ займає місце в одному ієрархічному ряду зі значенням, вираженим моделями 4 і 5 („нереалізована можливість“):

Модель 8: *Beinahe hätte ich die Begrüßungsworte vergessen.*

Речення-модель слугує для вираження дії, здійснення якої було можливим, однак є незавершеним [2, с. 205-206; 3, с. 133].

У структурному аспекті речення характеризується наявністю двох взаємопов'язаних компонентів: прислівника *beinahe* (*fast*) і форми плюсквамперфекта кон'юнктива. Така взаємодія веде до ефекту „перерваної дії“. Акт „зупинки“ („обмеження“) дії виключає можливість її продовження та завершення. У семантичному аспекті це знаходить вираження в чотирьох семах („ірреальність“, „перервана дія“, „можливість“, „минуле“). У цілому семантика моделі може бути визначена як „ірреальна призупинена (перервана) можливість“ („*irreale suppressive Möglichkeit*“).

Проба на „викреслення“ *beinahe*, а також заміна кон'юнктива індикативом виявляє структурну та семантичну індивідуальність первісної моделі: → ... *ich hätte die Begrüßungsworte vergessen.* Відсутність *beinahe* зумовила нейтралізацію важливої семи „перерваність дії“. Пряма заміна індикативом (→ * *Beinahe hatte ich die Begrüßungsworte vergessen*) порушує структуру речення. У семантичному аспекті модель 8 займає позицію варіанта по відношенню до значення „ірреальна можливість“ і стає в один ієрархічний ряд зі значеннями моделей 4, 5, 7.

3. „Ірреальність“ в умовах контексту

Форми ... *möchte* + *Inf. I*, ... *würde gern* + *Inf. I*, ... *könnte* + *Inf. I* часто використовуються для вираження значень „бажання“ і „можливість“ з відтінком „ввічливості“ („м'якості“, „дипломатичності“). У той же час, у певному мовному контексті речення з такими формами виявляють сему

„ірреальність“, наприклад:

Модель 9: Ich möchte an der Wanderung teilnehmen. Ich bin aber im Moment sehr beschäftigt.

Модель 10: Ich würde gern mitfahren. Leider muss ich hier bleiben.

Значення „ірреальність“ первісно закладено у формі кон'юнктива. Претерит послаблює цю функцію, висуваючи на перший план вираження значення „теперішнього“ / „майбутнього“. Створюється ситуація двоякого розуміння семантичної спрямованості форми: з одного боку „теперішнє“ / „майбутнє“ не виключає реалізацію дії, з іншого, таке часове значення не може слугувати гарантом акту такої реалізації. У цьому випадку необхідним є засіб (знак), який б конкретизував основне модальне значення. Таким засобом тут виступає контекст, зміст якого свідчить про те, що „бажання“ (моделі 9 і 10) характеризується семою „ірреальність“. Контекст стає показником правильного прочитання семантики речення з кон'юнктивом. Беручи до уваги роль контексту, семантичну функцію кон'юнктива (сюди ми відносимо також вираження „ввічливості“/„дипломатичності“), можна стверджувати, що моделі 9 і 10 представляють “контекстом обумовлене пом'якшене бажання, яке не можна реалізувати” в момент мовлення („durch Kontext bedingter gemilderter unerfüllbarer Wunsch“).

Висновок. Форма претеритального кон'юнктива визначає індивідуальність структури та семантики самостійного речення. „Автономно“ або у взаємодії з лексичними та граматичними одиницями, він займає ключову позицію у структурі конкретного типу речення.

Семантична функція претеритального кон'юнктива виявляє себе відповідно до механізму вияву структурної функції. „Ірреальність“, з одного боку, індивідуалізує речення, з іншого, об'єднує речення з цим значенням в одну групу. Поєднуючись з семами „бажання“ і „можливість“, кон'юнктив визначає їх як „ірреальне бажання“ та „ірреальну можливість“.

Значення „ірреальність“, яке присутнє у структурно-семантичних моделях цієї серії і становить їх семантичний стрижень, визначається нами як головне в ієрархії модальних значень речення-моделі.

Динаміка речень-моделей „ірреального бажання“ та „ірреальної можливості“ зумовлює появу їх варіантів і субваріантів.

Перспектива дослідження цього питання може бути пов'язана з визначенням стилістичних можливостей речень-моделей з присудком у формі претеритального кон'юнктива, а також їх когнітивно-прагматичного спрямування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Brinkmann H.* Die deutsche Sprache: Gestalt und Leistung / Hennig Brinkmann. – Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann, 1971. – 936 S. 2. *Jäger S.* Der Konjunktiv in der deutschen Sprache der Gegenwart / Siegfried Jäger. – Max Hueber Verlag, München/Düsseldorf, 1971. – S. 236-249. 3. *Moskalskaja. O.I.* Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / O.I. Moskalskaja. – Moskau: Hochschule, 1971. – 384 S.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2018 р.

Kozlovskiy V.W., Dr. habil, Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE GERMAN CONJUNCTIVE AND THE MODAL MEANING OF „IRREALITY“ (IN FRAMES OF THE SIMPLE SENTENCE)

The article investigates the specificity of the German conjunctive within the construction of structural and semantic models. It is proved that the form of Konj. Präteritum is the means in to individualize the simple sentence in the aspect of its structural and semantic organization

Key words: *conjunctive, structural and semantic models, modality, irreality.*

Козловский В.В., д. филол. н., проф.

Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, г. Киев

**НЕМЕЦКИЙ КОНЪЮНКТИВ И МОДАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ
„ИРРЕАЛЬНОСТЬ“ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ)**

В статье исследована специфика немецкого конъюктива в организации конкретных структурно-семантических моделей. Доказано, что форма претеритального конъюктива выступает средством, которое индивидуализирует предложения в аспекте их структуры и модального содержания.

Ключевые слова: конъюнктив, структурно-семантическая модель, модальность, ирреальность.

УДК 81'1 : 81'22 : 81'374 +008

О.С. Колесник, д. філол. н., проф.

Київський університет імені Бориса Грінченка

**ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ФЕНОМЕНИ
У МОВІ ТА МІФОЛОГІЧНОМУ ПРОСТОРІ**

У статті аналізуються вербальні репрезентації екзистенційних феноменів з позицій лінгвоуніверсології та М-логіки. Особливу увагу приділено етимологічному аналізу імен концепту ЖИТТЯ в індоєвропейських мовах, а також реконструкції когнітивних моделей, що становлять підґрунтя номінацій вказаних явищ в архаїчних германських мовах.

Ключові слова: екзистенційний феномен, міфологічний простір, семантика, смисл, модель.

У перші десятиліття ХХІ ст. тенденція до здійснення міждисциплінарних розвідок [2; 4] зумовила окреслення напрямків інтеграції методологій та поняттєвого апарату гуманітарних, точних і природничих наук. Водночас, сучасні наукові знання [3] (лінгвістична епістема зокрема) не дають відповіді на фундаментальні питання, пов'язані з розумінням сутності